

МОДЕРНІЗАЦІЯ ТРАДИЦІЙНОЇ АСПІРАНТУРИ ЯК ПЕРШІЙ КРОК ДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ДОКТОРСЬКИХ ПРОГРАМ В УКРАЇНІ

Шпаківська І.М., Козловський М.П.

Інститут екології Карпат НАН України

Завершення реформування третього рівня екологічної освіти в Україні потребує модернізації традиційної аспірантури шляхом запровадження докторських програм. Доцільним є ініціювання процесу наближення програми підготовки в аспірантурі до структурованих програм докторських шкіл, а саме розроблення міждисциплінарних і спеціалізованих курсів на базі регіональних наукових центрів МОНМС та НАН України як доповнення до уже існуючих.

Ключові слова: Болонський процес, докторські програми, екологічна освіта.

Modernization of traditional post-graduate course as the first step to ecological doctoral programs in Ukraine. Shpakivska I., Kozlovsky M. – Completing the reform of the third level of environmental education in Ukraine needs reformation by changing traditional post graduate course program on Doctoral programs. This process can occur through expedient of convergence the traditional post graduate course program to the Structured Doctoral programs, namely development of interdisciplinary and specialized courses on the basis of regional research centers of Ministry of Education and Science, Youth and Sports and National Academy of Science of Ukraine as the addition to already existing programs.

Key words: Bologna Process, doctoral programs, environmental education.

ВСТУП

Система вищої освіти України перебуває на стадії реформування, доопрацювання закону про “Про вищу освіту” щодо запровадження системи підготовки докторів філософії в контексті Болонського процесу.

Сьогодні докторські школи розглядаються як єдиний інституційний інструмент докторського навчання. Безумовно, сучасний науковець без академічної мобільності, яку можуть гарантувати Докторські школи, приречений на провінціалізм у своїй роботі, як вдало висловився Михайло Винницький, директор докторської програми Києво-Могилянської Академії [цит. за 1]. За даними моніторингу реформування Європейського простору вищої освіти в 2009 році 65%

європейських університетів уже мали докторські програми, тоді як в 2006 р. ця частка становила лише 29% [2].

На тепер процес запровадження екологічних докторських шкіл відбувається поряд із підготовкою науковців у системі аспірантури зі здобуттям наукового звання “кандидат біологічних наук “. Зокрема, від 2008 р. в НАУКМА розпочалося “монтування” структурованих докторських (PhD) програм в існуючу систему аспірантури. У 2010 р. було розпочато набір докторатів на Докторську програму «Біологія та біорізноманіття», яка є спільною програмою лабораторії генетики та клітинної біології кафедри біології НАУКМА та науково-навчального комплексу моніторингу та досліджень екосистем кафедри екології НАУКМА та Інституту ботаніки НАНУ [3]. У рамках цієї програми зараз навчаються двоє докторантів, які паралельно здобуватимуть дипломи кандидата біологічних наук за спеціальністю 03.00.16 “екологія” та доктора філософії. У 2010 р. розпочалося виконання проекту TEMPUS «Створення зразкової моделі Докторських шкіл для впровадження структурованих програм PhD в Україні та Грузії”, у якому з українського боку беруть участь 5 освітніх та наукових установ, а також Міністерство освіти, науки, молоді та спорту України [4].

У новому варіанті Закону України “Про вищу освіту” передбачається легітимізація третього циклу освіти, тобто поєднання освіти і науки за рахунок запровадження освітньо-кваліфікаційних (молодший бакалавр; бакалавр; магістр) та освітньо-наукових рівнів (доктор філософії, доктор наук). Проте, на тепер законодавство ще не змінилося і чинними продовжують бути традиційна модель аспірантури та наукові ступені кандидата наук, які затверджує атестаційна колегія Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України на підставі рішень спеціалізованих вчених рад, де відбувається захист дисертаційних робіт. Докторська школа НАУКМА залишилася в статусі експериментально-пілотного проекту, тобто мають місце ризики, пов’язані з формальним невизнанням дипломів Докторських шкіл МОНМС України.

Оскільки традиційна аспірантура уже давно потребує реформування, вважаємо, що доцільним є поступова модернізація аспірантури зі збільшенням навчальної компоненти докторанта за рахунок обов’язкового запровадження навчального курсу зі спеціальності «екологія», якому повинна передувати розробка навчальних планів, курсу лекцій із залученням провідних українських фахівців відомих наукових шкіл.

Такий підхід дозволить оптимізувати систему знань молодого науковця та подолати нинішню парадоксальну ситуацію, коли аспіранти навчаються на міждисциплінарних курсах філософії та іноземної мови, а натомість знання з галузі знань за спеціальністю «екологія» повинні здобувати самостійно.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

В Україні досі існує система підготовки кадрів вищої наукової кваліфікації через аспірантуру, яка не забезпечує виконання узятих на себе міжнародних зобов'язань щодо впровадження третього циклу вищої освіти, який відповідатиме вимогам Єдиного європейського освітнього простору (ЕНЕА). Незважаючи на те, що Україна як учасник Болонського процесу взяла на себе зобов'язання запровадити докторські програми, як третій цикл навчання ще в 2010 році, до тепер чинним залишається здобування наукового ступеня кандидата наук шляхом навчання в аспірантурі (або статусі здобувача), яке повинне завершуватися захистом дисертаційної роботи та присвоєнням наукового ступеня за відповідною спеціальністю.

З метою вироблення концепції модернізації традиційної аспірантури нами впродовж 2011 р. було проведено низку обговорень та консультацій, а також презентацій на всеукраїнських форумах запропонованої концепції із залученням до обговорення цільових груп — студентів, аспірантів, молодих вчених, керівників вищих навчальних закладів та регіональних наукових центрів, зокрема з українськими партнерами проекту ТЕМПУС у м. Харкові;

- на робочій нараді в Західному науковому центрі НАН та МОНМС України;
- під час зустрічі аспірантів-екологів навчальних закладів та наукових установ м. Львова;
- на III всеукраїнському з'їзді екологів.

На підставі проведених зустрічей було прийнято робочу гіпотезу, що варіант модернізації, тобто поступове “наближення” традиційної аспірантури до докторських програм, може відбуватися за рахунок:

- створення наукових центрів із різних напрямів екології шляхом залученням відомих фахівців навчальних закладів та наукових установ;
- оптимізація навчальної компоненти за рахунок запровадження курсів за спеціальністю “екологія” (біологічні науки);
- формалізації навчального процесу веденням ЕСТС;
- залученням до керівництва докторантом другого керівника-консультанта з установ-партнерів наукового центру.

Такий варіант є найбільш прийнятним, оскільки збільшить ступінь компетентності докторанта у конкретній галузі, підвищить мобільність у рамках обраної тематики, дозволить контролювати успішність навчання на докторській програмі.

Для “наближення” традиційної аспірантури до докторської школи третього рівня освіти доцільним може бути поділ навчання на блоки:

- *Цикл 1. Міждисциплінарні курси*
 Філософія
 Іноземна мова
 Методологія наукових досліджень
 Академічне письмо
- *Цикл 2. Спеціальні курси*
 Біоекологія
 Наукові семінари (за обраним напрямком досліджень у науковому центрі, де виконується робота)
- *Цикл 3. Дослідницька робота*
 Польові та експериментальні дослідження
 Участь у наукових конференціях
 Написання публікацій
 Підготовка та захист роботи

Доцільним також є розробка критеріїв управління навчальним процесом (звітність за аудиторними заняттями, оцінка підготовки обґрунтування дисертаційної роботи, стану виконання наукового дослідження та його апробації, підготовки наукових публікацій), які повинні замінити формальне звітування про виконання індивідуального плану.

Хоча на тепер у ЄС питання використання ЄКТС залишається суперечливим: 31 % університетів використовує кредити для усіх трьох циклів навчання, 24 % лише для двох перших циклів, а 42% взагалі не планують їх використання для докторських програм. У рекомендаціях Salzburg II говориться, що кредити можуть використовуватися для навчальної компоненти, зокрема для міждисциплінарних курсів.

Досягнуті домовленості з Державним західним науковим Центром НАН та МОНМС України щодо залучення відомих вчених-екологів навчальних та наукових установ західного регіону до подачі пропозицій для написання та впровадження навчальних курсів зі спеціальності “екологія”, складання навчальної програми та розроблення курсу лекцій, які повинні стати базовими для запровадження

докторської програми з робочою назвою “екологія” (біологічні науки).

До навчального плану підготовки аспірантів (докторантів) на першому році навчання доцільно включити лекції за тематичними розділами:

1. Екосистемологія
2. Популяційна екологія
3. Наукові основи збереження біорізноманіття та екологічний менеджмент природоохоронних територій
4. Системні екологічні дослідження, моделювання екосистемних процесів
5. Екологічний моніторинг та біоіндикація
6. Екосистеми в умовах техногенезу
7. Біогеохімічні цикли та їх вплив на сучасні біосферні процеси
8. Екологічно орієнтоване управління геосоціосистемними процесами
9. Система екологічних послуг: екосистеми і добробут людини
10. Концептуальні засади переходу до сталого розвитку

Такі тематичні розділи відповідатимуть паспорту спеціальності “екологія” та дозволять “вирівняти” теоретичну підготовку науковців, які перед вступом до аспірантури (чи докторської школи) закінчували магістратуру за різними програмами у вищих навчальних закладах України.

Нарахування кредитів можна запровадити за такою схемою:

Вид підготовки	Кількість кредитів ЄКТС
Підготовка обґрунтування дисертаційної роботи	10
Навчальні курси:	
міждисциплінарні	10-15
спеціальні	15-20
Наукові семінари	10-15
Підготовка публікацій та участь у конференціях	10-20
Стажування	5-10
Загальна кількість	60-80

Накопичування кредитів ЄКТС не повинно бути основною метою навчання на третьому рівні вищої освіти, але сам процес повинен бути формалізованим та оцінюватися. Використання кредитної системи є корисним і для підтримання співвідношення між складо-

вими програми підготовки, зокрема, відвідуванням навчальних курсів і дослідницькою роботою.

Рациональним може бути система нарахування “плаваючих” кредитів ЄКТС, запропонована для докторських шкіл природничого спрямування, що запроваджується у НАУКМА [3]. Тобто, докторант на свій розсуд та за порадою керівника може набрати більше кредитів на навчальних курсах або участі у конференціях тощо, але не може набрати необхідні бали тільки прослухавши навчальні курси або публікуючи результати досліджень. Кредити вказують на те, що докторант виконав належний обсяг роботи і може бути допущений до завершального етапу своєї підготовки – написання та захисту дисертаційного дослідження. Якщо докторант впродовж 3-х років навчання набрав мінімальну кількість кредитів, він може подавати дисертаційну роботу до захисту, якщо ні – то навчання може бути продовжене за бажанням докторанта та згодою наукового центру, де виконується робота.

Термін навчання у докторських школах природничих спеціальностей повинен бути не меншим, аніж чотири роки та передбачати відповідну кількість кредитів з навчальних курсів, наукових семінарів, участі в наукових конференціях із ранжуванням за статусом (регіональні, національні, міжнародні), за публікації, стажування та викладання (за вибором). Набрана кількість кредитів впродовж 1-3 року навчання повинна засвідчити, що докторант виконав належний обсяг роботи, має відповідну підготовку і може приступати до написання дисертаційної роботи та її захисту. У разі невиконання навчального плану термін навчання в докторській школі може бути продовжений, ймовірно за рахунок докторанта.

Навчання в докторській школі доцільно здійснювати в наукових установах під керівництвом регіональних наукових центрів МОНМС та НАН України. Наприклад, в ЗНЦ МОНМС та НАН України функціонує аспірантура в 14-ти вищих навчальних і наукових закладах й три спеціалізованих вчених ради для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук за спеціальністю «екологія». Тобто саме регіональні наукові центри можуть стати осередком впровадження спільних докторських програм на регіональному рівні, адже вони володіють базою даних щодо провідних вчених, які можуть запропонувати своє бачення міждисциплінарних і спеціальних курсів. Провідні вчені регіонів можуть у складі пілотного проекту на безоплатній основі забезпечити формування навчальних планів і викладання спеціальних курсів.

ВИСНОВКИ

Впровадження третього рівня екологічної освіти в Україні потребує реформування традиційної аспірантури, зокрема змін у науковій та освітній підготовці аспіранта. Обов'язковим елементом має бути формалізація навчально-наукового процесу з визначеною кількістю кредитів, яка забезпечуватиме як мобільність докторантів у рамках обраної тематики досліджень, так і контроль за якістю здобутих знань, навиків самостійної науково-дослідницької діяльності та інтеграції в науковому просторі України та країн Європейського Союзу. На сучасному етапі реформування вищої освіти доцільним є ініціювання процесу наближення програми підготовки в аспірантурі до структурованих програм докторських шкіл, зокрема, розроблення міждисциплінарних і спеціалізованих курсів на базі регіональних наукових центрів МОНМС та НАН України.

Роботи проведені за фінансової підтримки проекту ЄС Темпус № 511390-TEMPUS-2010-SK-JPCR (EnGo) Управління довіллям для екологічних навчальних планів (Білорусь, Росія, Україна).

Література

1. <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,15492683,00.html?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml>

2. Звіт про науково-дослідну роботу «Розробка науково-освітніх принципів і нормативно-правових засад впровадження докторських програм (PhD) у вищих навчальних закладах України. - № держреєстрації 0109U000440. - НАУКМА, 2010. – 120 с.

3. Вишенська І. Модель PhD програми в галузі природничих наук /Вишенська І. //Докторські школи в Європі та Україні: Матеріали міжнародної конференції «Впровадження принципів третього циклу вищої освіти Європейського простору в Україні». – Київ: Університетське вид-тво «Пульсар», 2007. – С. 72-78

4. Інформаційний бюллетень Національного Темпус-офісу в Україні, №3/2010. – С. 22-27.

Модернизация традиционной аспирантуры как первый шаг к созданию экологических докторских программ в Украине. Шпакивская И., Козловский Н. – Завершение реформирования третьего уровня экологического образования в Украине возможно за счет модернизации традиционной аспирантуры путем создания докторских программ. Целесообразным является инициирование процесса сближения программы подготовки в аспирантуре и структурированных программ докторских школ, за счет разработки междисциплинарных и специальных курсов на базе региональных научных центров МОНМС и НАН Украины как дополнения к уже существующим.

Ключевые слова: Болонский процесс, докторские программы, экологическое образование.